

Primjena fokusnih grupa kao kvalitativne metode istraživanja u populaciji djece i adolescenata

/ Focus Groups Use as a Qualitative Research Method in Child and Adolescent Population

Ljubica Paradžik, Josipa Jukić, Ljiljana Karapetrić Bolfan

Psihijatrijska bolnica za djecu i mladež, Zagreb, Hrvatska

/ Psychiatric Hospital for Children and Adolescents, Zagreb, Croatia

Fokusna grupa je tehnika kvalitativnog istraživanja koja je sve više zastupljena u području zdravstva, a primjenjiva je u radu s djecom i adolescentima, samostalno ili u kombinaciji s drugim oblicima istraživanja. Kvalitativnim metodama istraživanjima prikupljamo informacije o vrijednostima, vjerovanjima i motivima koji su u podlozi određenih ponašanja, a fokusna grupa ima kao ključnu zadaću spoznati dublji motiv koji se nalazi iza racionalne evaluacije određene teme te pridonijeti boljem razumijevanju podloge pojedinčevog, ali i grupnog stava, mišljenja i vjerovanja.

Cilj ovog rada je prikazati specifičnosti provedbe, prednosti i nedostatke te mogućnosti primjene fokusnih grupa u istraživačkom radu s djecom i mladima. Za uspješnost primjene presudnim se pokazala što bolja adaptacija razvojnoj dobi djeteta te spoznajnim mogućnostima. Prednosti korištenja fokusne grupe u radu s djecom su da djeca bolje komuniciraju u grupi vršnjaka u odnosu na komunikaciju jedan na jedan s odraslima, nema pritiska na samo jedno dijete, te fleksibilnost, a nedostaci su da djeca mogu biti pod utjecajem druge djece prigodom formiranja mišljenja, ali nam to može ukazivati i na zastupljenost neke ideje unutar grupe vršnjaka. Mogućnosti korištenja su u dobivanju informacija o pitanjima javnog zdravlja mladih, informacija dostupnosti zdravstvene zaštite, o preventivnim programima u školi i drugo.

/ The focus group is a qualitative research technique that is increasingly represented in the field of healthcare and applies to children and adolescents, either separately or in conjunction with other research methods. Using qualitative research methods, we collect information about values, beliefs and motives that are in the background of certain behaviours, and focus groups, as a key task, have to recognize a deeper reason behind a rational evaluation of a specific topic and to contribute to a better understanding of the subject's individual but also group attitude, opinions and beliefs.

The aim of this paper is to show the specificities of implementation, advantages and disadvantages and the possibility of applying focus groups in working with children and young people. For the success of the application, it is crucial to have a better adaptation to the developmental age of the child and its cognitive abilities. The advantages of using focus groups in working with children are that children communicate better in a group of peers compared to one-to-one communication with adults, there is no pressure on only one child and there is more flexibility as well; one disadvantage is that children can be influenced by other children when forming opinions, but this may also indicate the representation of an idea within the peer group.

Focus groups can be used to obtain information on public health issues, information on healthcare availability, preventive programs at school, etc.

ADRESA ZA DOPISIVANJE /**CORRESPONDENCE:**

Prim. Ljubica Paradžik, dr. med.
 Psihijatrijska bolnica za djecu i mladež
 Ulica Ivana Kukuljevića 11
 10 000 Zagreb, Hrvatska
 E-pošta: ljubica.paradzik@gmail.com

KLJUČNE RIJEČI / KEYWORDS:

Kvalitativna istraživanja / *Qualitative Research*
 Fokusna grupa / *Focus Group*
 Djeca i adolescenti / *Children and Adolescents*

TO LINK TO THIS ARTICLE:**UVOD**

Znanstveno istraživanje je sustavan način postavljanja pitanja i sustavan način odgovaranja na njih (1). Razlikujemo dva načina istraživanja, a to su kvantitativna i kvalitativna. Kvantitativna istraživanja zaključuju o općim zakonitostima, dok se kvalitativna bave pojedinačnim entitetima (procesima, bićima, događajima). Osnovna obilježja kvantitativnih istraživanja su: cilj je doznati bitne i važne činjenice o pojedincu, to jest cilj je klasificirati karakteristike, konstruirati statističke modele koji objašnjavaju promatranu pojavu, istraživač zna unaprijed što želi istraživati, aspekti istraživanja unaprijed su određeni prije nego se započne s prikupljanjem podataka, istraživač u istraživanju koristi alate kao što su anketni upitnici, podatci su u obliku brojeva i statistika, interpretacija podataka je objektivna (analiziraju se i interpretiraju provedeni upitnici), istraživač je odvojen od predmeta istraživanja, objektivniji, fokus je usmjeren na podatke, ali je upitna iskrenost ispitanika u odgovorima (2). S druge strane u kvalitativnim istraživanjima: cilj je cjelovit, opisi su detaljniji, ulazi se u dublje dimenzije, istraživač ima grubu ideju što istražuje, dizajn studije se pojavljuje tijekom istraživanja, instrument prikupljanja podataka je sam istraživač, podatci su u obliku riječi, slika, zvukova, interpretacija podataka je subjektivna – važna je individualna interpretacija, postoji fokusiranost na teoriju i kontekst, ali je upitna transferabilnost nalaza (2).

INTRODUCTION

Scientific research is a systematic way of asking questions as well as a systematic way of answering them (1). The two basic research approaches are quantitative and qualitative research. Quantitative research deals with general issues, while qualitative research deals with individual ones (processes, people, events). The basic features of quantitative research are: the goal is to identify the significant and important facts about an individual, that is, the goal is to classify the characteristics, to construct statistical models that explain the observed phenomenon, the researcher knows in advance what he wants to explore, research aspects are predetermined before the data collection began, the researcher uses tools such as questionnaires, the data is in the form of numbers and statistics, the interpretation of the data is objective (the questionnaires are analysed and interpreted), the researcher is separated from the subject of research, the research is more objective, it is focused on the data, but the sincerity of the respondents in the responses is questionable (2). On the other hand, in qualitative research the goal is complete, the descriptions are more detailed, deeper dimensions are entered, the researcher has a rough idea to explore, the design of the study appears during research, the data gathering tool is the researcher, the data is in the form of words, sounds, the interpretation of the data is subjective – it is important to have an individual interpretation, there is a focus on the theory and context, but the transferability of the findings is questionable (2).

Kvalitativna istraživanja razvila su se u mnogim znanstvenim disciplinama, a posebno u društveno-humanističkim znanostima (3). Povijesno gledano kvalitativna istraživanja se već dugo primjenjuju u psihologiji. Wilhelm Wundt je navodio korištenje deskripcije u svojoj "folk-psihologiji". Nakon toga pojavljuju se brojne monografske studije koje su usmjerene na tzv. *case-study* istraživanje (3). U Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) kvalitativni pristup koriste već 1920-tih godina. Klinički psiholozi Lazarsfeld i Herzog su primjenjivali tehnike discipline na komercijalni svijet. Potom je „frojdovska“ psihologija bila važna za kvalitativne istraživače 50-tih i 60-tih godina XX. stoljeća. U njemačkom govornom području Jurgen Habermas (1967) prvi prepoznaje različite tradicije i istraživačke strategije koje se razvijaju u američkoj sociologiji, a koje su vezane za radove Goffmana, Garfinkela, Blumera i dr. U 70-tim i 80-im godinama XX. stoljeća razvijaju se tehnike za prikupljanje i analizu empirijskog materijala (3). Posljednjih godina kvalitativna istraživanja dobivaju sve više na važnosti (4).

Iako u medicinskim istraživanjima još uvijek prevladava kvantitativni pristup u istraživanjima ipak je u zadnja dva desetljeća došlo do porasta kvalitativnih istraživanja (5). Prema istraživanju objavljenih članaka medicinskih časopisa s obzirom na vrstu znanstvenog istraživanja došlo je do porasta kvalitativnih istraživanja u medicini s 1,2 % iz 1998. godine na 4.1% u 2007. godini, što je ukupno porast od 2,9 %. (5). U početku se na kvalitativna istraživanja gledalo kao da su napad na razum i istinu (6) te su kvalitativna istraživanja bila potisnuta. Porast interesa i provedbe kvalitativnih istraživanja može se tumačiti činjenicom da kvalitativna istraživanja pružaju uvid u dubinsko razumijevanje ljudskog ponašanja, uzima u obzir osobna iskustva pojedinca i njihova značenja što se ne može uvijek dosegnuti kvantitativnim istraživanjima (6). Kvalitativna istraživanja otkrivaju vrijednosti, vjerovanja i motive koji su u podlozi individualnih zdravstvenih ponašanja (5). Tako, na primjer, kvalitativna

Qualitative research developed in many scientific disciplines, especially in socio-humanistic sciences (3). Historically, qualitative research has long been applied in psychology. Wilhelm Wundt mentioned the use of description in his "folk-psychology". Numerous monographic studies have emerged, which are aimed at so-called case study research (3). In the United States (USA), qualitative approach has been used since the 1920s; clinical psychologists Lazarsfeld and Herzog applied disciplinary techniques to the commercial world. Then "Freudian" psychology was important for qualitative researchers in the 50s and 60s of the 20th century. In the German-speaking world, Jurgen Habermas (1967) was the first to recognize different traditions and research strategies that were developing in American sociology, which were related to the works of Goffman, Garfinkel, Blumera and others.

In the 70s and 80s of the twentieth century, techniques for collecting and analysing empirical material developed (3). In recent years, qualitative research has gained greater importance (4).

Although quantitative approach to research in medicine still prevails, there has been a rise in qualitative research in the last two decades (5). According to the research on published medical articles, given the type of scientific research, the amount of qualitative research in medicine has risen from 1.2% in 1998 to 4.1% in 2007, with the total increase of 2.9%. (5). Initially, qualitative research was seen as an attack on reason and truth (6), and it was suppressed. An increase in the interest and implementation of qualitative research can be interpreted by the fact that qualitative research provides an insight into a deep understanding of human behaviour, takes into account personal experiences of the individual and their meanings, which cannot always be reached by quantitative research (6). Qualitative research reveals the values, beliefs and motives that are at the basis of individual health behaviours (5), so, for example, obsta-

tivno su istraživane prepreke koje su u podlozi iza određenog ponašanja pacijenata kao što su primjeri korištenja ili nekorištenja lijekova (7).

Kvalitativna istraživanja u medicini su bitna i za istraživanje kompleksnih fenomena koje je teško doseći samo kvantitativnim pristupom (5). U pozadini nekog fenomena često se nalaze određeni rizični faktori koje je teško dosegnuti samo kvantitativnom metodom, odnosno često su teško mjerljivi. Uz kvalitativna istraživanja možemo doći do pozadine, odnosno vjerovanja ljudi o povezanosti određenih rizičnih ponašanja uz određene bolesti.

Kvalitativne istraživačke metode su sve popularnije i u zdravstvenoj znanosti za determiniranje holističkog pogleda kako ljudi percipiraju zdravlje, koriste se u istraživanju kvalitete zdravstvene zaštite, istraživanje kvalitete odnosa liječnik-pacijent, identificiranje socijalnih i kulturoloških čimbenika bitnih za zdravlje (8). Također se koriste za ispitivanje razumijevanja utjecaja društvenih i kulturoloških normi na učinkovitost određenih zdravstvenih intervencija (5), te kako bi se poboljšala interakcija između zdravstvenih djelatnika i obitelji (9).

U kvalitativnim istraživanjima važan je induktivni pristup, a u prikupljanju podataka koriste se opažanje, intervjuiranje (individualno ili grupno), te fokusna grupa (1). Fokusne grupe se koriste za dobivanje stavova ljudi o problemima, te se zahvaljujući njima traže objašnjenja za određena ponašanja (10), a zadnjih godina fokusna grupa stekla je popularnost te se sve više primjenjuje među profesionalcima u području zdravstva (11). Kvalitativna istraživanja i fokusne grupe daju doprinos u istraživanju, te se mogu kombinirati s kvantitativnim istraživanjima (12).

FOKUSNA GRUPA

U kvalitativnim istraživanjima koriste se različite metode prikupljanja podataka. Istraživačima su na raspolaganju dva tipa podataka:

cles that are underlying certain behaviours of patients were qualitatively investigated, such as the use or non-use of medicines (7).

Qualitative research in medicine is also important for researching complex phenomena, which are difficult to reach only by quantitative approach (5). In the background of a phenomenon there are often certain risk factors that are difficult to reach by quantitative methods or are often difficult to measure. Using qualitative research, we can come to the background of people's beliefs about the association of certain risk behaviours with certain diseases.

Qualitative research methods are increasingly popular in health science to determine the holistic view of how people perceive health, are used in health care quality research, doctor-patient relationship quality research and the identification of social and cultural factors of vital importance to health (8). They are also used to examine the understanding of the impact of social and cultural norms on the effectiveness of certain health interventions (5) and to improve the interaction between health professionals and the family (9).

The inductive approach is important in qualitative research, while observation, interviews (individual or group) and focus groups (1) are used in data collection. Focus groups are used to get people's attitudes about issues because explanations for certain behaviours are being sought (10), and in recent years the Focus Group has gained popularity and is increasingly applied by healthcare professionals (11). Qualitative research and focus groups contribute to research and can be combined with quantitative research (12).

THE FOCUS GROUP

Various methods of data collection are used in qualitative research. There are two types of data available to researchers: primary and sec-

primarni i sekundarni. Primarni podatci su podatci koji se prvi put prikupljaju za potrebe konkretnog istraživačkog projekta, odnosno nastaju tijekom istraživanja. Metode prikupljanja primarnih podataka su: promatranje, anketa, studija slučaja, intervju, fokusna grupa, itd. Sekundarni podatci su podatci koji su prikupljeni za potrebe nekog drugog slučaja, odnosno nekog ranijeg istraživanja, s nekom drugom svrhom. Sekundarni podatci mogu također već postojati kao, na primjer, pisma, javni dokumenti, dnevnici i slično (13). Fokusna grupa je jedna od najčešće korištenih metoda u kvalitativnim istraživanjima.

Začetnikom fokusnih grupa smatra se Robert Morton koji je zajedno sa Lazarsfeldom 40-tih godina XX. stoljeća istraživao reakcije grupe ljudi vezano uz određeno pitanje. Fokusna grupa je dosta korištena za istraživanja u marketingu te u socijalnoj psihologiji (14).

Postoji više definicija fokusne grupe. Termini vezani uz fokusnu grupu kao "organizirana diskusija", "kolektivna aktivnost", "interakcija" i "socijalni događaj" koriste se u socijalnim istraživanjima (15). Fokusna grupa identificira norme grupe i raznolikost unutar populacija (16). Neki opisuju fokusnu grupu kao grupu individualaca koji imaju neke zajedničke interese ili karakteristike, okupljeni su oko moderatora, pri čemu moderator koristi grupu i njene interakcije kao način kako bi se došlo do informacija o specifičnom ili fokusiranom pitanju/problemu (17). Termin fokus označava da će se u grupi raspravljati o preciznoj temi i području interesa, a ne o nečemu općenitom (17).

Postoje dvije temeljne svrhe radi kojih provodimo istraživanje uz korištenje fokusne grupe, a to su: sadržajne svrhe i metodološke svrhe. Korištenje fokusne grupe za sadržajne svrhe je dobro za situacije kada do određenih spoznaja ne možemo doći klasičnim putem, kao, na primjer, istražiti stavove pojedinaca koji su drugačiji od većine, kada želimo dobiti

ondary. Primary data is data that is collected for the first time for the needs of a specific research project, that is, it is generated during research. Methods of collecting primary data are: observation, survey, case study, interview, focus group, etc. Secondary data is data collected for the purposes of another case, that is, some earlier research, for some other purpose. Secondary data may already exist, such as letters, public documents, diaries and similar material (13). The Focus Group is one of the most frequently used methods in qualitative research.

The inventor of the Focus Group is Robert Morton, who together with Lazarsfeld in the 40s of the twentieth century explored a group's reactions to a specific question. The Focus Group has been used quite often for market research and social psychology (14).

There are more focus group definitions. Terms related to the Focus Group such as "organized discussion", "collective activity", "interaction" and "social event" are used in social research (15). The Focus Group identifies group norms and population diversity within the population (16). Some describe the Focus Group as a group of individuals who have some common interests or characteristics, gathered around the moderator, where the moderator uses the group and its interactions as a way to get information about a specific or focused issue/problem (17). The term focus indicates that the group will discuss a precise topic and area of interest rather than something general (17).

There are two basic purposes for doing research using the Focus Group, namely content and methodological purposes.

Using the Focus Group for content purposes is good for situations where we cannot come to certain discoveries in a classical way, such as by examining the attitudes of individuals that are different from the majority, when we want to get attitudes that we cannot reach using questionnaires, or the answers to the questionnaires are inaccurate or insincere, when we want to discov-

stavove koje ne možemo dosegnuti upitnicima, ili su odgovori na upitnicima neozbiljni ili neiskreni, zatim kada želimo otkriti puno složenija ponašanja i motivacije, ili pojave (2). Fokusne grupe u metodološke svrhe koristimo kako bismo unaprijedili metodologiju istraživanja, na primjer dublje poznavanje problema pomaže u kreiranju anketnog upitnika, njegovo dizajniranje, operacionalizaciju čestica, te validnost. U eksplorativnom istraživanju fokusne grupe su važne da bi se dosegnule moguće implikacije koje stoje iza manifestnih ponašanja i stavova određenih skupina, daju bolji uvid u tematiku, pomažu u razvijanju hipoteza koje će se testirati u kvantitativnom istraživanju (2).

U fokusnoj grupi obično sudjeluje od 6 do 12 sudionika odnosno 8 ± 2 sudionika, a taj broj se smatra dobrim, jer je grupa dovoljno mala da omogući svakom sudioniku mogućnost iznošenja stavova i mišljenja, a ipak dovoljno velika da bi se mogla razviti određena grupna dinamika (2). Sudionici su izabrani po nekim relevantnim karakteristikama (dob, spol.), jedinstveni barem po jednom obilježju. Istraživač u skladu s predmetom i ciljem istraživanja treba odrediti koje su to karakteristike. Homogenost je važna jer su tada sudionici otvoreniji, slobodniji, a rezultati fokusnih grupa interpretiraju se na grupnoj a ne individualnoj razini, te je stoga važno da su sudionici međusobno slični (2). Razgovor traje od 90 do 120 minuta, a vodi ga moderator vodičem za razgovor, koji je unaprijed kreiran u skladu s ciljevima istraživanja.

U fokusnoj grupi bitna je uloga moderatora koji vodi tijekom razgovora. Dobar moderator osigurava da razgovor teče u dobrom smjeru, ohrabruje sve sudionike da se angažiraju i pazi da pojedinci ne dominiraju u diskusiji (15). Moderator vodi sudionike u raspravi koja teče od općeg prema posebnom, te se dolazi do relevantnog pitanja. Fokusna grupa je fleksibilna, ispitanici djeluju stimulativno jedni na druge, te je smanjena udaljenost između moderatora i sudioni-

er much more complex behaviours and motivations or occurrences (2). Focus groups are used for methodological purposes in order to improve the research methodology, for example, a deeper knowledge of the problem helps to create a questionnaire, design, particle operationalization, and validity. In explorative research, focus groups are important to reach the possible implications behind the manifest behaviours and attitudes of particular groups, to provide a better insight into a topic and to help develop hypotheses that will be tested in quantitative research (2).

In a Focus Group there are usually 6-12 or 8 ± 2 participants, and this number is considered positive because the group is small enough to allow each participant the opportunity to express their attitudes and opinions, yet big enough to develop a certain group dynamics (2) Participants are selected according to some relevant characteristics (age, gender) and are unique according to at least one characteristic. The researcher, in accordance with the subject and the purpose of the research, should determine what these characteristics are. Homogeneity is important because participants are more open, freer and the Focus Group results are interpreted on a group rather than on an individual level, so it is important for the participants to be similar to each other (2). The talk lasts 90 to 120 minutes and is led by a moderator who is guided by the interview guide, which has been created in advance for the purposes of the research.

In the Focus Group the role of the moderator, who takes the course of the conversation, is of high importance because a good moderator ensures that the conversation runs in a positive direction, encourages all participants to engage and takes care that individuals do not dominate the discussion (15). The moderator leads the participants in the debate that runs from the general to the specific and makes sure that relevant questions arise. The Focus Group is flexible, the respondents stimulate each other and the distance between the moderator and the

ka (2). Podatci koji se dobiju fokusnom grupom su oni koje dobijemo verbalno od ispitanika, ali se tijekom razgovora prate i neverbalne reakcije. Cjelokupni se razgovor snima, a moderator odmah nakon završetka grupe bilježi transkripte. Dobro je ako se može osigurati prisutnost asistenta moderatora koji vodi bilješke o tijeku razgovora, te o bitnim neverbalnim reakcijama sudionika (14).

Kvalitetnim moderiranjem postiže se ravnomjerna interakcija između članova grupe, a kvalitetna interpretacija rezultata na kraju postiže se sudjelovanjem više istraživača (2).

Cilj fokusne grupe je prikupiti podatke o mišljenju, stavovima, osjećajima, iskustvima, vjerovanjima i reakcijama sudionika (4). Cilj je otkriti kako se određena pojava izražava u dinamici, njenim posljedicama i kretanju kroz kontekst, a ne generalizirati pojavu u općoj populaciji (2). Cilj je spoznati motiv koji se nalazi iza racionalne evaluacije određene teme (2). Fokusnim grupama ćemo dobiti odgovor na pitanje zašto, a ne na pitanje koliko, odnosno saznanja dobivena fokusnom grupom ne generaliziramo na cijelu populaciju, ali možemo razumjeti zašto netko ima određeni stav, vjerovanje i koji bi razlog mogao biti u podlozi (2). Fokusno grupno istraživanje može se dobro primjenjivati kod djece kojoj odgovara ambijent i prisutnost vršnjaka, te je smanjena interakcija moći između istraživača i djeteta zbog podrške vršnjaka (18).

Fokusna grupa ima svoje prednosti i nedostatke. Prednosti fokusne grupe su fleksibilnost i „relativno“ niska cijena (19), prikupljanje puno informacija o nekoj temi, određenih mišljenja ili stavova u kratkom vremenu (17), te su učinkovit alat kada se koristi zajedno s drugim metodama prikupljanja podataka (17). Jedna od najvećih prednosti fokusne grupe je što omogućuje istraživaču dublji uvid u pozadinu, to jest dubinu istraživačke teme (17), pri čemu sudionici uspostavljaju međusobnu prirodnu

interakciju (2). The data that comes from the Focus Group is the one we get verbally from the respondents but also the nonverbal reactions during the conversation are observed. The entire conversation is recorded, and the moderator immediately records the transcripts after the end of the group. It is good if the moderator's assistant can keep track of the conversation's progress and of the important non-verbal reactions of the participant (14).

Through quality moderation, a balanced interaction between group members is achieved, and a quality interpretation of results is achieved by the involvement of more researchers (2).

The Focus Group's objective is to collect information about the opinions, attitudes, feelings, experiences, beliefs and reactions of the participants (4). The aim is to find out how a given phenomenon is expressed through dynamics, its consequences and movement in the context rather than generalize the phenomenon in the general population (2). The goal is to recognize the motif behind a rational evaluation of a particular topic (2). Focus groups will give an answer to the question why but not to the question of how much, and the knowledge gained from a focus group is not generalized to the level of the whole population, but we can understand why someone has a certain attitude, belief and what might the underlying reason be (2). Focus group research can be applied well in children who are surrounded by their peers and there is a reduced interaction of power between the researcher and the child due to peer support (18).

The Focus Group has its advantages and disadvantages. The advantages of focus groups are flexibility and “relatively” low costs (19), collecting a lot of information about a topic, certain opinions or attitudes in a short time (17) and are an effective tool when used together with other data collection methods (17). One of the greatest advantages of the Focus Group is that it allows the researcher a deeper insight into the background, that is, the depth of the research topic

interakciju, a osim što iznose svoje stavove i mišljenje oni ih brane, argumentiraju, te postoji utjecaj članova grupe jednih na druge pa se može očekivati dublji uvid (14). Prednost je što moderator usmjerava sudionika na međusobni razgovor, što smanjuje usmjerenost sudionika na moderatora (18). Vežano uz socijalno osjetljive teme kao prednost se navodi podržavajuće grupno okruženje koje može potaknuti i osnažiti sudionike jer se nalaze u skupini koja ima bliska i slična iskustva moderatora (18).

Međutim, potrebno je biti svjestan i nedostataka fokusnih grupa. Oni uključuju troškove razvoja upitnika, organiziranja (smještaja sudionika, troškovi sobe za sastanke), obrada i analiza podataka (17). Neki se nedostaci mogu izbjeći dobro isplaniranim vođenjem diskusije, ali neke nedostatke se ne može izbjeći. Jedan od nedostataka je relativno mali broj ispitanika. Uzorak sudionika u fokusnim grupama često je prigodan samim time što sudionici koji su pristali na istraživanje za koje su odvojili vrijeme i došli na ispitivanje, mogu pokazivati i bolju motiviranost (14). Nedostatak je činjenica da neke osobe neće htjeti sudjelovati u diskusiji (na primjer sramežljivi, manje samopouzđani i slično). Moderator ima bitnu ulogu u fokusnoj grupi, ali također ima slabiju kontrolu nad interakcijom u grupi što može biti nedostatak. Potencijalni nedostatak može biti nedovoljno poznavanje moderatora grupne dinamike zbog čega se može dogoditi da određeni ispitanici dominiraju grupom i nameću se, a ostali se povlače i ne iznose svoje stavove, mišljenja, vjerovanja. Proces analiziranja dobivenih podataka u kvalitativnim istraživanjima pa tako i u fokusnoj grupi zahtijeva vrijeme, te može biti spor i dugotrajan proces (17). Nadalje, nedostatak može biti što se fokusna grupa rijetko koristi kao jedina metoda prikupljanja podataka, odnosno učinkovitija je kada se koristi s drugim metodama prikupljanja podataka (17). Nedo-

(17), whereby the participants establish a natural mutual interaction and, besides giving their views and opinions, they defend them, argue and there is the influence of group members on each other, so a deeper insight can be expected (14). One advantage is that the moderator directs participants to each other's conversation, which reduces the participants' focus on the moderator (18). Linked to socially sensitive topics, a supportive group environment is cited as an advantage which can stimulate and empower participants because they find themselves in a group that has close and similar experiences (18).

However, it is important to be aware of the disadvantages of the focus groups. These include costs for developing the questionnaires, organization (hosting participants, meeting room costs), data processing and analysis (17). Some shortcomings can be avoided by a well-planned discussion, but some disadvantages cannot be avoided. One of the disadvantages is a relatively small number of respondents. A sample of focus group participants is often appropriate. Also, participants who agreed to the research for which they took time and came to the examination could show better motivation (14). Another disadvantage is that some people will not want to participate in the discussion (for example, shy, less self-confident and so on). The moderator plays an important role in the Focus Group but also has less control over interaction in the group, which may be a disadvantage. A potential disadvantage may be if the moderator does not know enough group dynamics, which may cause certain respondents to dominate the group and impose themselves, while others are withdrawing and failing to express their attitudes, opinions and beliefs. The process of analysing the obtained data in qualitative research and in the Focus Group requires time and can be a slow and long-lasting process (17). Furthermore, one disadvantage may be that the Focus Group is rarely used as the only data collection method or is more effective when used with other data collection methods (17).

statak u fokusnim grupama je činjenica da u grupnom okruženju sudionici iznose iskustva koja obično zadržavaju za sebe, te se ne mogu predvidjeti sve moguće reakcije ostalih sudionika fokusne grupe (18).

Fokusna grupa se može održati na različitim mjestima, domovima, iznajmljenim objektima, ali je ipak najbolje izabrati neutralnu lokaciju kako bi se izbjegle bilo kakve asocijacije (bilo negativne ili pozitivne) vezane uz određeno mjesto (20).

Neophodno je osvrnuti se i na etička pitanja prigodom provedbi kvalitativnih istraživanja uključujući i fokusne grupe. Kako u kvantitativnim tako i u kvalitativnim istraživanjima vrijede osnovna načela kao što su poštivanje ljudskih prava i dostojanstva osoba (uključujući ljudske, kulturološke i ostale razlike), kompetentnost istraživača, te profesionalna i znanstvena odgovornost istraživača. U istraživanjima je potrebno osigurati anonimnost i povjerljivost podataka, važan je informirani pristanak sudionika o svrsi i postupcima provedbe istraživanja, pravo na odustajanje od sudjelovanja u istraživanju u svakom trenutku, dobrobit za sudionika istraživanja kao i okolinu treba biti veća od potencijalnih rizika. Podatci trebaju biti točno prikupljeni, te je potrebno izbjegavati neprimjerenu interpretaciju rezultata. Postoje određene kategorije za koje vrijede posebna pravila prigodom dobivanja informiranog pristanka, a to su, na primjer, djeca ili osobe s intelektualnim poteškoćama. Za njihovo sudjelovanje u istraživanjima potrebno je dobiti suglasnost roditelja/skrbnika (18,21). Važno je navesti određene specifičnosti i etičke izazove koji su vezani uz kvalitativna istraživanja. U kvalitativnim istraživanjima karakterističan je neposredni kontakt sa sudionicima te su i etička pitanja prisutna od početka odnosno pripreme istraživanja, tijekom provedbe istraživanja i prikupljanja podataka, kao i prigodom izvještavanja o rezultatima. Određenu skupinu za istraživanje odabiremo jer ima neka

Another disadvantage of focus groups is the fact that in a group environment participants share experiences they usually retain for themselves and cannot foresee all possible reactions from other focus group participants (18).

The Focus Group can be held in different places, homes or rented facilities, but it is best to choose a neutral location to avoid any association (either negative or positive) associated with a particular location (20). It is also necessary to look at ethical issues when conducting qualitative research including focus groups. Both in quantitative and qualitative research, basic principles such as respect for human rights and dignity of persons are applied (including human, cultural and other differences), the competence of researchers and the professional and scientific responsibility of the researchers. In research, it is necessary to ensure anonymity and confidentiality of the data, informed consent of the participants about the purpose and procedures of research implementation is important, the right to waive participation in research at all times, the benefit for the research participants as well as the environment should be greater than the potential risks. Data should be accurately collected and it is necessary to avoid inappropriate interpretation of results. There are certain categories for which special rules apply when getting informed consent, such as children or persons with intellectual disabilities. Parents/guardians must provide informed consent for their participation in the research (18,21). It is important to point out certain specific and ethical challenges related to qualitative research. Qualitative research is characterized by direct contact with the participants and ethical issues are present since the beginning or the preparation of the research, during the research and the data collection, as well as when reporting on the results. We select a particular research group because it has some important attributes and therefore the important ethical question is how we came to the respondents, as well as what their motivation for research was.

obilježja koja su nam bitna te je stoga važno etičko pitanje na koji način smo došli do ispitanika, kao i koja je njihova motivacija bila za istraživanje. Istraživač je u kvalitativnim istraživanjima promatrač, ali i promatran od sudionika istraživanja. Sudionici promatraju istraživačeva ponašanje, objektivnost, vrijednosni sustav što može utjecati na valjanost istraživanja (22).

U kvalitativnim istraživanjima odnos istraživača i sudionika je obilježen višestrukom i višeznačnom ulogom istraživača (ponekad je istraživač osoba koja je pomagačke profesije, tada je bitno zadržati mjeru između pomagačke profesije i istraživačke pozicije, bitno je na samom početku iskomunicirati ulogu istraživača sudionicima, a ako je problem ozbiljan i postoji potreba za pomoći osigurati stručnu pomoć za sudionika itd). Bitna je uloga u odnosu statusa i moći između istraživača i sudionika kao i utjecaj vrijednosnog sustava istraživača (vrijednosni sud istraživača utječe na valjanost istraživanja, kada se radi o fokusnim grupama međusobna interakcija sudionika daje više mogućnosti istraživaču da izbjegne eksplicitno iznošenje vlastitih vrijednosnih normi). Kod izvještavanja o rezultatima kvalitativnih istraživanja posebno treba paziti da se sudionici ili neposredni sudionici (obitelj, osobe iz neposrednog okruženja) ne mogu prepoznati. Također je važno etičko pitanje jesu li podatci dobiveni od sudionika točno interpretirani (22).

Posebno etičko pitanje tijekom kvalitativnih istraživanja je kako postupiti ako se dobiju podatci o planiranju nanošenja štete sebi ili drugima ili ako se dobiju podatci o zlostavljanju. Kako bi se osigurala etičnost važno je na samom početku upoznati sudionike s istraživačevim zakonskim obavezama, te će sudionik biti taj koji će odlučiti o dijeljenju i/ili zadržavanju informacija za sebe. Također je važno učiniti sve što je u istraživačevoj mogućnosti da se zadrži integritet sudionika, a da ipak na

In qualitative research, the researcher is an observer but is also observed by the research participants. Participants observe the researcher's behaviour, objectivity and value system, which can influence the validity of research (22).

In qualitative research, the relationship between the researcher and the participants is marked by the multiple and multidimensional role of the researcher (sometimes a researcher is in an auxiliary profession, and then it is important to keep the balance between the auxiliary profession and the research position, in the beginning it is essential to communicate the role of the researcher to the participants and if the problem is serious and there is a need for help, to provide expert assistance to participants, etc.), the role of the relationship between status and power between researchers and participants is important, as well as the impact of the researcher's value system (the value judgement of the researcher influences the validity of the research, and when it comes to focus groups, mutual interaction of the participants gives more opportunities to the researcher to avoid explicitly issuing their own value standards). When reporting on the results of qualitative research, particular care should be taken to ensure that participants or immediate participants (family, people from the immediate environment) cannot be identified. The important ethical question is also whether the data obtained from the participants are correctly interpreted (22).

A special ethical question during qualitative research is how to proceed if obtained data is about planning to harm yourself or others, or if abuse data is obtained. To ensure that ethics are upheld, at the very beginning it is important to introduce participants to the researcher's legal obligations and the participant will be the one who will decide on sharing and/or retaining information for themselves. It is also important to do everything in the researcher's power to maintain the integrity of the participant while also responding in a suitable manner to the behaviour of the participant (18,22).

MOGUĆNOSTI I KARAKTERISTIKE PRIMJENE METODE FOKUSNE GRUPE U ISTRAŽIVANJIMA S DJECOM

Fokusne grupe se mogu koristiti u istraživanju s djecom. Jedno od prvih istraživanja putem fokus grupa u radu s djecom i vezano uz djecu su istraživanja o seksualnosti, odnosno seksualnoj aktivnosti, spolno prenosivim bolestima, pobačaju i roditeljstvu. Kisker je 1985. godine istraživao u SAD-a slabu upotrebu kontraceptiva kod tinejdžera (9). Rađene su i fokusne grupe kojima se htjelo doznati koliko djeca razumiju AIDS, te dječje emocionalne reakcije spram osoba oboljelih od AIDS-a (9). Fokusne grupe se koriste i kako bi se procijenile potrebe ciljnih skupina, na primjer, adolescenata te kako bi se radilo na promociji zdravlja adolescenata i poboljšali preventivni programi za njih (9). Važna je u dobivanju informacije o pitanju javnog zdravlja kod adolescenata, na primjer, značenje potrošnje alkohola (23). Koriste se i u istraživačkom radu sa socijalno i psihološki ranjivom djecom i mladima (npr. djecom lošijeg socioekonomskog statusa, djecom žrtvama obiteljskog nasilja) (18).

Sudjelujući u fokusnoj grupi adolescenti lakše iznose i pričaju o svojim ponašanjima koja mogu biti tabu teme ili smatrana od odraslih devijantnim, u fokusnoj grupi adolescenti iznose svoja pitanja i otkrivaju svoje prioritete, te je fokusna grupa kod adolescenata savršen okvir za razvoj novih i zajedničkih stavova (23). Adolescenti su slobodni u fokusnoj grupi koristiti „svoj adolescentni rječnik“, a moderator da bi im se približio i prevladao generacijski jaz također može koristiti njihov rječnik (22). Ideje iznesene u grupi bivaju interakcijama filtrirane, mijenjaju se ili razvijaju kao rezultat rasprave.

POSSIBILITIES AND CHARACTERISTICS OF USING FOCUS GROUP IN RESEARCH WITH CHILDREN

Focus groups can be used in research with children. Among the first examples of research using focus groups in working with children and related to children are studies of sexuality, sexual activity, sexually transmitted diseases, abortion and parenthood. In 1985, Kisker investigated the poor use of contraceptives among teenagers in the United States (9). Focus groups were also used to discover if children understood AIDS and children's emotional reactions to people suffering from AIDS (9). Focus groups are also used to assess the needs of target groups such as adolescents and to work on promoting adolescent health and improving preventive programs for them (9). It is important to obtain information on public health issues in adolescents, for example, the importance of alcohol consumption (23). They are also used in research work with socially and psychologically vulnerable children and youth (for example children with a poorer socioeconomic status, children who are domestic violence victims) (18). By participating in the Focus Group, adolescents are more likely to talk about their behaviours, which can be a taboo topic or considered deviant by adults, and through it they ask their questions and reveal their priorities, and using focus groups with adolescents is the perfect framework for developing new and shared attitudes (23). When Participating in focus groups, adolescents are free to use "their adolescent dictionary" and, in order to approach them and overcome the generational gap, the moderator can also use their dictionary (22). The ideas presented in the group are filtered through the interactions and are changing or developing as a result of the discussion. Focus groups can be used for preventive programs at school, in which case we start from the assumption that it is not only necessary to provide the information but also to create the ability for adolescents to recognize certain types

Fokusna grupa se može koristiti za preventivne programe u školi. Tada polazi od pretpostavke kako nije potrebno samo dati informaciju već i stvoriti mogućnost da adolescenti u grupi prepoznaju određene tipove rizičnih ponašanja. Za aktiviranje preventivnih shema nije bitno samo utvrđivanje ciljeva već se stvara vremenski i mjesni okvir gdje adolescent može izreći svoju priču i svoje iskustvo i gdje se stvara plodno tlo za diskusiju i stvaranje novog, zajedničkog mišljenja (23).

Fokusna grupa se koristi u radu s djecom koja imaju poremećaj u ponašanju, u fokusnoj grupi djeca mogu osvijestiti koje posljedice ima njihovo ponašanje na njih kao i na njihovu obitelj, te okolinu. Putem fokusne grupe može se čuti njihov glas, kako i je li im dostupna pomoć, nude li se intervencije u zdravstvu, socijalnoj skrbi, zajednici kako za njih tako i za njihove obitelji, te oni sami mogu biti pomoć u kreiranju intervencija za djecu s poremećajima ponašanja.

Rad s djecom u fokusnoj grupi ima svoje posebnosti, odnosno bitno je poznavati razvojne specifičnosti, te potrebe sudionika. Moderator treba uvažiti razvojnu dob djeteta te prilagoditi rad u grupi djetetovim mogućnostima kako bi razumjelo određenu temu o kojoj se raspravlja (9).

Veličina grupe kada se radi fokusna grupa s djecom je manja u odnosu na odrasle, odnosno najbolje je da se grupa sastoji od 4 do 6 sudionika (9). Ako ih je manje, grupna diskusija može nalikovati na paralelni intervju, a ako je grupa veća može biti poteškoća kontrolirati grupu. Također se smatra da fokusne grupe nisu prikladne za djecu mlađu od šest godina zbog socijalnih i jezičnih vještina, ali nakon šeste godina djeca mogu biti sudionici fokusne grupe. Djeca su dobri sudionici fokusnih grupa jer su spontani i manje su skloni davati socijalno poželjne odgovore (u usporedbi s odraslima). Fokusne grupe se mogu koristiti i u istraživanju s djecom mlađom od 6 godina, ali su potrebna daljnja istraživanja o valjanosti takvih grupa.

of risk behaviour through the group. In order to activate a preventive program, it is not only important to determine goals but to create a time and space framework for an adolescent to express their story and experience, as well as a fertile ground for discussion and the creation of a new, shared opinion (23).

Focus groups are used in working with children who have behavioural disorders, and through the Focus Group children can become aware of the consequences of their behaviour on themselves as well as on their families and on the environment. Using the Focus Group, their voice can be heard, they can discover how and whether they can get help, whether there are any available intervention measures in health care, social welfare or the community intended for them as well as for their families and they themselves can be helpful in creating interventions for children with behavioural disorders.

Working with children in a focus group has its own specifics, i.e. it is essential to know the developmental specificities and the needs of the participants. The moderator should take into account the developmental age of the child and adapt the work of the group to the child's capabilities in order to understand a particular discussed topic (9).

The size of a group when using focus groups with children is smaller in relation to adults, that is, it is ideal if the group is composed of 4-6 participants (9). If a group is smaller, the discussion can look like a parallel interview, and if the group is bigger, it may be difficult to control the group. It is also believed that focus groups are not suitable for children younger than six years of age because of their social and language skills, but after the age of six children can be a part of the Focus Group. Children are good focus group participants because they are spontaneous and are less inclined to give socially desirable responses (compared to adults). Focus groups can also be used in research with children younger than 6 years of age, but further research on

Vezano za duljinu trajanja fokusne grupe u radu s djecom preporuča se da grupa traje kraće, odnosno fokusna grupa bi trebala biti oko 45 minuta za djecu do 10 godina i oko 60 minuta za djecu od 10 i 14 godina, te se kao maksimalno moguće trajanje navodi 90 minuta (9). Prema 93 empirijske studije koje su razmotrili Heary i Hennesy 2002. g. (9) većina fokusnih grupa s djecom i mladima je trajala između 30 i 90 minuta.

Prednosti korištenja fokusne grupe u radu s djecom su te što djeca bolje komuniciraju u grupi vršnjaka u odnosu na komunikaciju jedan na jedan s odraslima. Također nema pritiska na samo jedno dijete (24). Korištenje fokusne grupe kod djece je priznato od stručnjaka, te podatci koji se dobiju ovom kvalitativnom metodom imaju dobru valjanost (9). Prednost fokusne grupe općenito pa tako i u radu s djecom je njena fleksibilnost te mogućnost kombiniranja s drugim kvalitativnim i kvantitativnim metodama (9).

Nedostatak korištenja fokusne grupe u radu s djecom je taj što djeca mogu usvojiti mišljenje svojih vršnjaka vezano uz određenu temu, to jest mogu biti pod utjecajem druge djece prigodom formiranja mišljenja, ali navedeno nam može ukazivati i o zastupljenosti neke ideje unutar grupe vršnjaka (24).

Prema Etičkom kodeksu istraživanja s djecom Republike Hrvatske da bi se provelo istraživanje potrebna je usmena ili pisana suglasnost djeteta (za dijete starije od 14 godina). Ako je dijete mlađe od 14 godina usmenu ili pisanu suglasnost daje roditelj odnosno skrbnik (18). Ciljevi, korist, svrha istraživanja kao i podatci o tajnosti, povjerljivosti, dragovoljnosti u istraživanju kao i mogući rizici trebaju biti objašnjeni i djeci (na njima razumljiv i prihvatljiv način) kao i roditeljima (18). Djeca mogu odbiti sudjelovanje u istraživanju iako su roditelji dali pristanak, a mogu se i povući iz fokusne grupe bez negativnih posljedica.

the validity of such groups is needed. When it comes to the length of the Focus Group in working with children, it is recommended that the group is shorter, i.e. the Focus Group should be around 45 minutes for children up to 10 years and about 60 minutes for children aged 10 and 14, and 90 minutes (9) is stated as the maximum possible duration. According to 93 empirical studies considered by Heary and Hennesy (9), most focus groups with children and young people lasted between 30 and 90 minutes.

One advantage of the focus group use in working with children is that children communicate better in a group of peers compared to one-on-one communication with adults. There is also no pressure on only one child (24). The use of the Focus Group with children is recognized by experts, and the data obtained by this qualitative method has good validity (9). The benefit of the Focus Group in general and also in working with children is its flexibility and the ability to combine it with other qualitative and quantitative methods (9).

One disadvantage of using focus group in working with children is that children can adopt the opinion of their peers about a certain topic, they can be influenced by other children when forming opinions but may also indicate the representation of some idea within the peer group (24).

According to the Ethical code of research of children of the Republic of Croatia, in order to carry out research, oral or written consent of the child is required (for a child older than 14 years). If the child is younger than 14 years, the oral or written consent of the parent or guardian is required (18). Objectives, benefits, research purposes as well as secrecy, confidentiality, research volunteering and potential risks should be explained to children (in an understandable and acceptable way) as well as to their parents (18). Children may refuse to participate in the research even though parents have given consent and can also withdraw from the focus group without any negative consequences.

Fokusna grupa je tehnika kvalitativnog istraživanja koja postaje sve popularnija osim u području marketinga te niza akademskih disciplina (sociologija, psihologija, obrazovanje) također i u području zdravstva gdje se koristi za istraživanja pozadine određenih zdravstvenih ponašanja, za istraživanje odnosa liječnik-bolesnik, istraživanje učinkovitosti zdravstvenih intervencija i slično. Fokusna grupa se u istraživanju može koristiti samostalno ili u kombinaciji s drugim oblicima istraživanja. Može imati sadržajnu i metodološku svrhu. Tijekom kvalitativnih istraživanja doznajemo o vrijednostima, vjerovanjima i motivima koji su u podlozi određenih ponašanja, a doprinos fokusne grupe je spoznati dublji motiv koji se nalazi iza racionalne evaluacije određene teme, te kako se neka pojava izražava u dinamici, njenim posljedicama i kretanju kroz kontekst, a ne generalizirano u općoj populaciji. Fokusnom grupom dolazimo do odgovora na pitanje zašto bolje razumijemo što se nalazi u podlozi određenog stava, mišljenja, vjerovanja. Osim u radu s odraslima može se koristiti i u radu s djecom i adolescentima. Ima svoje specifičnosti provedbe, ima prednosti i nedostatke čega trebamo biti svjesni tijekom provođenja ove tehnike, te se prigodom provedbe uvijek trebamo držati etičkih načela u radu s odraslima kao i s djecom. U radu s djecom doprinos fokusne grupe je zajednička interakcija, bolja međusobna komunikacija djece nego kada su u komunikaciji jedan na jedan s odraslim, mogućnost spoznavanja za djecu i adolescente bitnih prioriteta kao i stvaranje miljea u kojem će oni moći izreći svoja pitanja, priče, prepoznavati određena rizična ponašanja i najbitnije - stvarati nova i zajednička mišljenja i stavove.

The Focus Group is a qualitative research technique that is becoming increasingly popular in the field of marketing and in a series of academic disciplines (sociology, psychology, education) but also in the field of healthcare, where it is used to research the backgrounds of certain health behaviours, to investigate a doctor-patient relationship, research the efficacy of health interventions and similar. The Focus Group can be used alone or in conjunction with other research methods. It can have a content and a methodological purpose. Using qualitative research methods, we collect information about values, beliefs and motives that are in the background of certain behaviours, and as its key task, the Focus Group has to recognize a deeper motive behind a rational evaluation of a specific topic and how a phenomenon is expressed through the dynamics, its consequences and the movement through the context, rather than generalizing the occurrence in the general population. The Focus Group finds an answer to the question why and leads to a better understanding of what is in the background of a certain attitude, thinking or belief. Apart from working with adults, it can also be used in working with children and adolescents. This has its specificity of implementation, its advantages and disadvantages that we need to be aware of while using this method, and we must always adhere to ethical principles in dealing with adults as well as with children when implementing this technique. In working with children, the Focus Group's contribution is a shared interaction, better communication between children than communicating one to one with an adult, the ability to recognize children's and adolescents' essential priorities as well as creating a way for them to pronounce their questions, stories, to recognize certain risky behaviours and, most importantly, to create new and shared opinions and attitudes.

LITERATURA/REFERENCES

1. Sindik J. Osnove istraživačkog rada u sestrinstvu. Dubrovnik: Odjel za stručne studije, Preddiplomski stručni studij sestrinstva u Dubrovniku, 2014.
2. Skoko B, Benković B. Znanstvena metoda fokus grupe-mogućnosti i načini primjene. *Politička misao* 2009; 46(3): 217-36.
3. Halmi A. Kvalitativna istraživanja u obrazovanju. *Pedagoška istraživanja* 2013; 10(2):203-218.
4. Dawidowsky D. Ispitivanje valjanosti metode fokus grupe usporedbom s rezultatima na upitniku (Istraživanje Potrebe i problemi mladih u Hrvatskoj).Diplomski rad. Zagreb: Odjel za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2004.
5. Rahman S, Majumder AA. Qualitative research in medicine and healthcare: Is it subjective, unscientific or second class science? *South-East Asia J Public Health* 2013; 3(1): 69-71.
6. Povee KI, Roberts LD. Qualitative research in psychology: Attitudes of psychology students and academic staff. *Australian J Psychol* 2014; 66: 28-37.
7. Benson J, Britten N. Patients' Decisions about Whether or not to Take Antihypertensive Drugs: Qualitative study. *BMJ* 2002; 325: 873-6.
8. Al-Busaidi Z. Qualitative Research and its Uses in Health Care. *Sultan Qaboos Univ Med J* 2008; 8(1): 11-19.
9. Heary CM, Hennesy E. The Use of Focus Group Interviews in Pediatric Health Care Research. *J Pediatr Psychol* 2002; 27(1): 47-57.
10. Lakshman M, Charles M, Biswas M, Sinha L, Arora NK. Focus group discussions in medical research. *Indian J Pediatr* 2000; 67(5): 358-62.
11. Rabiee F. Focus-group interview and data analysis. *P Nutr Soc* 2004; 63: 655-60.
12. Brown C, Lloyd K. Qualitative methods in psychiatric research. *Adv Psychiatr Treat* 2001; 7: 350-6.
13. Tkalac Verčić A, Sinčić Čorić D, Pološki Vokić N. Priručnik za metodologiju istraživačkog rada: Kako osmisliti, provesti i opisati znanstveno i stručno istraživanje. Zagreb: M.E.P., 2010.
14. Đurić S. Metodologija fokus grupnog istraživanja. *Sociologija* 2005; 47(1): 1-26.
15. Sagoe D. Precincts and Prospects in the Use of Focus Groups in Social and Behavioral Science Research. *The Qualitative Report* 2012; 17: 1-16.
16. Kobeissy FH. Qualitative Versus Quantitative Methods in Psychiatric Research. In: Kobeissy FH (eds). *Psychiatric Disorders: Methods and Protocols, Methods in Molecular Biology*. Springer Science & Business Media, LLC, 2012, p. 49-62.
17. Masadeh MA. Focus Group: Reviews and Practices. *Int J Applied Sci Technol* 2012; 2(10): 63-8.
18. Rimac I, Ogresta J. Etički standardi primjene fokusnih grupa u istraživanju nasilja nad djecom u obitelji. *Ljetopis socijalnog rada* 2012; 19(3): 479-514.
19. Blackburn R, Stokes D. 'Breaking Down the Barriers: Using Focus Groups to Research Small and Medium Sized Enterprises'. *Int Small Bus J* 2000; 19(1): 44-67.
20. Powell RA, Single HM. 'Focus groups'. *Int J Qual Health Care* 1996; 8(5): 499-504.
21. Milas G. Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2005.
22. Čorkalo Biruški D. Etički izazovi kvalitativnih istraživanja u zajednici: od planiranja do istraživačkog izvještaja. *Ljetopis socijalnog rada* 2014; 21(3): 393-423.
23. Gatta MC, Svanellini L, Lai J, Maurizio S, Ferruzza E. Focus Groups as a Means for Preventing Adolescent Alcohol Consumption: Qualitative and Process Analysis. *J Groups Addict Recover* 2015; 10(1): 63-78.
24. Lewis A. Group child interviews as a research tool. *BERJ* 1992;18: 413-21.